

V. URBUTIS

LIE. *žebérklas* IR JO VARIANTAI

Lie. *žebérklas* „žuvų (paprastai lydekų) duriamasis, smaigomasis įrankis (žuvaujant)“ kartu su svarbesniais savo variantais (*žibérklas*, *žubérklas* ir kt.), paimtais dažniausiai iš žodynų, yra, tiesa, įtrauktas į E. Frenkelio „Lietuvių kalbos etimologijos žodyną“¹, tačiau ribojimasis pastaba „Etymologie unklar“ rodo, kad šio plačiai žinomo lietuvių kalbos žodžio kilmės mįslė tebėra neįminta.

Pirmiausia reikėtų arčiau susipažinti su visais esamais rūpimo pavadinimo variantais ir iš jų paplitimo dabartinėse tarmėse bei senuosiuose raštuose pamėginti nustatyti jų istorinius tarpusavio santykius ir kartu išskirti, jeigu tai įmanoma, pirminį, mažiausiai pakitusį variantą.

Iš Vilniaus universiteto lituanistikos specialybės studentų pateiktos informacijos ir LKŽ kartotekos matyti, kad dabartinėse tarmėse plačiausiai yra išgalėję variantai, turintys po ž- balsį *e*. Dažniausias iš jų yra *žebérklas* (dg. vard. *žebérklai*): Smilgėliai (į šiaurės vakarus nuo Biržų), Saločiai, Linkuvà, Rōkiškis, Šiauliai, Radviliškis, Panevėžys, Užpāliai, Pociūnėliai, Krekenavà, Utenà, Liñkmenys, Daugėliškis, Dėltuva, Bagaslaviškis, Gėlvonai, Palōmenė, Žilinaĩ; tad visai teisėtai šis variantas laikomas literatūrinės kalbos normine lytimi. Užnemunėje dažniausiai vartojamas tvirtagalės priegaidės variantas *žeberklas* (*žeberklai*, *žeberklūs*): Lukšiai, Griškabūdis, Pīlviškiai, Skriaūdžiai, Įslaužas, Sasnavà, Gudėliai, Liudvinavas, Krosnà, Siñnas. Vakarų dzūkai kai kur kirčiuoja pirmąjį skiemenį: *žēberklas* (*žēberklaĩ*, *žēberklus*) Daūgai, Valkiniñkai. Vietomis išgalėję daugiskaitiniai daiktavardžiai: *žebérklai* Užpāliai, Sudeĩkiai, Ceikiniai, *žeberklaĩ* (-ūs) Punià, Ālovė, Siñnas, *žeberklaĩ* (*žēberklus*) Žāsliai. Kito kamiengalio yra *žeberkla* Mūsninkai (lygiai tokį variantą J. Elisonas APh III 155 nurodo iš Griñkiškio), *žebérklė* (pastov. kirč.) Adūtiškis. Prie variantų su *že-* skirtinos ir vakarų dzūkų pietinės dalies lytys su *ža-*, taip tariamos dėl ten veikiančios depalatalizacijos: *žaberklas* (*žaberklaĩ*, *žaberklūs*) Seirijai, *žaberklas* Kučiūnai, *žaberklaĩ* (-ūs) Lazdijai, Léipalingis, *žaberklaĩ* (*žāberklus*) Marcinkónys. Užrašymai *žebárklas* Kūpiškis (su dadininku *a* iš *e*), *žebérkolas* Meškūičiai (su įterptiniu *o*, atsiradusiu dėl galūnės trumpinimo)

¹ E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg-Göttingen (II, 1965), 1315 (s.v. *žiubérklas*).

taip pat nerodo ten esant kokias atskiras lytis — iš jų atstatytinas jau minėtas įprasčiausias variantas *žebérklas*.

Variantai su *e* (po *ž-*), pasklidę bemaž po visus aukštaičius, ištininį plotą užima tiktai pietuose. Rytų aukštaičiai (tiksliau — rytiečiai ir šiauriniai rytų dzūkai) tarpais vartoja kitus variantus (vienus pačius ar pramaišomis su variantais, turinčiais *e*). Labiau yra paplitę bei iš daugiau vietų žinomi variantai su *i*: *žibérklas* (*žibérklai*): Bīržai, Papilỹs, Linkuvà, Rōkiškis, Alizavà, Kūpiškis, Aviliai, Svėdasaī, Užpāliai, Rimšė, Kazitiškis, Vadōkliai, Taujėnai, Alantà, Dėltuva, Švenčiōnys (10 km į šiaurę); *žibérklai* Antāzavė, Dūsetos, Užpāliai, Sudeikiai, Taurāgnai, Daugėliškis (6 km į šiaurę), Ignalinà, Saldūtiškis, Žemaitkiemis, Molėtai, Žėlva; *žibérkla* Duōkiškis (link Kamajū), Kiaukliai; *žibérklės* (*-iu*) Mielagėnai, Ceikiniai (į vakarus).

Maždaug toje pačioje rytų aukštaičių zonoje, tiktai gerokai siauriau (rytiečių puntininkų šiaurinėje dalyje), yra išsidėčiusios varianto *žubérklas* (*žubérklai*) vartojimo vietos: Bīržai, Rōkiškis (10 km į šiaurę), Vabalniņkas, Panemunėlis, Sālos, Kařsakiškis; Panemūnis, Kuprėliškis, Kūpiškis, Palėvenė (pastarosiose keturiose vietose — su tarminiu *ar* < *er*). Vienur kitur rytų aukštaičiuose pažįstami variantai su tuo pačiu balsiu *u*, einančiu po palatalizuoto *ž*: *žiubérklas* (*žiubérklai*) Svėdasaī, Liņkmenys, *žiubėrkulas* Ramýgala.

Yra žinoma pora ypatingesnių variantų su *u*, vietoj įprastinio *b* turinčių *v*: *žuverklas* Papilỹs (tarmiškai tariama su *ar*; maždaug iš to paties krašto — nuo Bīržų — tikriausiai yra iš K. K. Daukšos rankraštinio žodyno paimtas *žuvearklas v. žubėarklas, ośc do lowienia ryby* Kos 59a²) ir *žuvėrkla* Kaūnas — pastarasis variantas, užrašytas K. Būgos, yra atokiau nuo kitų variantų su *u* ploto, ir tai verčia šiek tiek abejoti, ar jis tikrai yra senas tos vietos žodis, neatneštas iš kitur (tą abejonę dar kiek sustiprina rytiečio J. Šlapelio „Kirčiuoto lenkiško lietuvių kalbos žodyno“, išėjusio 1938 m. Vilniuje, toks pat variantas: *žuvėrkla* 1 = *žubėrklas* 1 605).

Dar lieka nurodyti keletą retų variantų, išsiskiriančių iš aukščiau minėtųjų savo viduriniuoju balsiu (sudarančiu mišrųjį dvigarsį su *r*). Tai vienas variantas su *ur* — *žebuřklas* (*žebuřklai*) Ūpninkai — ir trys kiti su *ir*, iš kurių du žinomi, deja, tiktai iš M. Miežinio (kilusio nuo Griņkiškio, tačiau gyvenusio įvairiose vietose) žodyno: *žebirklas, v. žibirklas* M 287, *žubirklas, v. žibirklas* ... M 291 (iš LKŽ kartotekos matyti, kad *žibirklas* dar yra J. Pesio 1906–1907 m. žodynėliuose, be to, iš tarmės užrašytas, tik be vietos nurodymo, *žibirklai*).

Iš pateiktos apžvalgos matyti, kad *žebérklas* ir jo variantai nepažįstami tiktai vakaruose: visų žemaičių ir vietomis jų pašonėje gyvenančių aukštaičių tam pa-

² Pateikiamas LKŽ kartotekoje esantis išrašas. A. Kosaževskio (Kašarauskio) rankraštį trumpai charakterizuoja K. Būga, — TiŽ I (1923) 344 t.

čiam įrankiui vartojamas visai kitos šaknies – veikiausiai skolintinės – pavadinimas³.

Dalis vietų aukščiau buvo paminėta po keletą kartų – tiek, kiek iš ten žinoma variantų. Ne visais tokiais atvejais tie variantai egzistuoja visiškai kartu, nes jie paprastai yra užrašyti (iš) skirtingų asmenų (vadinasi, paprastai ir iš skirtingų kaimų) ir dažnai ne vienu metu. Senųjų LKŽ kartotekos užrašymų (ypač K. Būgos) gretinimas su dabartiniais jau leidžia, rodos, išvelgti atskirų variantų geografijos šiokių tokių pakitimų. Pavyzdžiui, atrodo, kad variantai su *žu-* vis labiau užleidžia vietą variantams su *že-* ir *ži-*.

Senieji lietuvių kalbos žodynai – ne tik rytiečio K. Sirvydo, bet, svarbiausia, ir Prūsų Lietuvos – pažįsta tiksliai variantą *žuberklas* : *Ośc do łowienia ryb* | *Fuscina piscatorum*, *žuberklas* SD³ 271 (ir vėlesniuose leidimuose, plg. *Zuberklas* SD⁵ 230); *Aalstecher. Żuberklas* C I 1; *Fisch... Stachel... Żuberklas* B 476; *Aalstecher, Żubberklas, klo, m.* R II 3 (= M II 3); *Żuberklas, lo, m. ein Aalstecher* M I 348; *Żuberklas, lo, m. ein Speer, womit Aale, Hechte gestochen werden* M I 349. Toks pavadinimas Prūsų Lietuvoje vietomis dar buvo pažįstamas ir XIX a. – tai matyti, pavyzdžiui, iš Neselmano žodyno: *Perstekē ... sonst auch zuberklas genannt* (*Rag-*

³ Žinomi tokie to pavadinimo variantai: *perstekē* (*peřsteko*) Vieškšniai, Sedà, Barštýčiai, Mósėdis, Alsėdžiai, Eigirdžiai, Žarėnai, Vařniai, Tvėrai, Laūkuva, Kvėdarna, Švėkšna, Šilālė, Skaudvilė, Vidūklė, Jurbarkas; *peřsteko* Plūngė, Šilālė, Švėkšna; *'persteko* (= *pėr-?*) Gařdamas, Vainūtas, Žygaičiai, Pagėgiai; *'perstekas* Žygaičiai; *'perstekis* Rietavas; *perstikē* Tové (StngŽ 87); *'perstikis* Priekulė (iš šios vietos tokį variantą jau yra nurodęs Neselmasas : *Perstikis,-io* N 286), Katyčiai; *perstėklė* Tryškiai; *pėrstėklė* Šateikiai; *peřsteko* Skuodas, Tirkšliai, Žemaičių Kalvarijà, Kařtena, Šaukėnai (kartais kirčiuojama ir *peřsteko*); *peřstikė* Palangà; *'peřstikė* Klaipėda; *peřstikis* Skirsnemunė; *stāke* Týtuvėnai, Šiluva, Nemākščiai, Kalnūjai, Ariogala; *štāke* Vidūklė. Tik šis pavadinimas buvo girdėtas Kuršaičiui, į savo žodyną įtraukusiam variantus *perstekē(-ės)* K 307, 527, K I 1, 590, *perstikē (-ės)* K 307, *persteklė* („bei Tilsit“) K 307, *perstėklė* K I 590, *perřteke* K I 1. E. Frenkelis (Lit. etym. Wb. I 577) lie. *perstekē* (su variantais) gal ir teisingai laiko germanizmu, nors, kol nežinomas artimesnis šaltinis, kai kas vis dar lieka neaišku. Ypač sunku patikėti, kad *per-* būtų pridėtas, kaip kad mano E. Frenkelis, pagal lie. *pėrdurti* ir pan., nes: 1) toks *per-* jungimas su daiktavardžiu nesiderintų su šiam priešdėliui tokiais atvejais būdingomis funkcijomis (vadinasi, nebent reikėtų galvoti, kad pirma buvo pasiskolintas veiksmazodis ir tik vėliau iš jo priešdėlinės lyties pasidarytas žeberklo pavadinimas, o tai irgi mažai patikima); 2) net pačios lietuvių kalbos panašūs veiksmazodiniai įrankių pavadinimai dažniausiai neturi priešdėlių, plg. *dildė*, *sklendė*, *smeigė*, *veržlė*, *grėblỹs*; 3) kalbamas žeberklo pavadinimas visur tariamas su *per-*, nors žemaičiams ir iš dalies gretimiems aukštaičiams pažįstamas tiksliai priešdėlis (ir prielinksnis) *par(-)*. Tad lie. *peřsteko* (*peřsteko* ir kt.) ar nebus iš kiek kito šaltinio (su vok. priešdėliu *ver-*?), negu *stāke* (*štāke*)?

Lietuvių kalboje pasitaiko, tiesa, dar ir kitokių žeberklo pavadinimų, tačiau jie jau yra labiau atsitiktiniai, plačiau nežinomi, pvz.: *Fi sch... Stachel Durdijkle* B 476, *Durdyklė, és f. ein Fi sch stachel* M I 60; *Durrykle, és, f. der Aalstecher, Aalstachel, zum Stechen der Aale* N 151; *durėklis* LKŽ I 638 (iš Židikų); *dūriamas* Šakýna; *smeigas (-ai)* Jurbarkas (į vakarus); *šākė* Skaudvilė.

nit, Ruß) N 286; plg. ir *Z'uberklas, o, m. der Aalstecher* (su aprašymu) N 550. Tačiau Kuršaičiui jis buvo žinomas tik iš ankstesnių žodynų: [*žuberklas,-o, Subst. m., nach Mielcke Aalstecher; sonst perstekē*] K 527.

Kad *žuberklas* iš visų variantų kaip tik yra pats senasis, rodo ir geografija — jo išlikimas lietuvių kalbos ploto tarpusavy nesusisiekiančiuose, netgi visai priešinguose, pakraščiuose (rytiečių puntininkų šiaurinėje dalyje ir buv. Prūsų Lietuvoje); o juk vienas iš labiausiai patikimų arealinės lingvistikos teiginių sako, kad kraštinuose (lateraliniuose) arealuose išplitęs kalbos reiškiny yra archaiškesnis, negu juos skiriančio centrinio arealo reiškiniai.

Nagrinėjimąjį pavadinimą, kaip žinoma, iš lietuvių yra pasiskolinę latviai. Jų taip pat pažįstamas ne vienas to žodžio variantas. Tarmėse labiausiai yra paplitęs *žebērklis* (*žebērklis, žeberklis*) ME IV 800, EH II 818 (nenurodytas tiksliai iš Latvijos rytų pakraščio — į rytus nuo Bebrėnės, Varkavos, Varakliany, Berzpilio, Alsvikio, iš Vidžemės kampo į šiaurę ir vakarus nuo Valmieros, be to, retas visoje vakarinėje Latvijos dalyje, ypač Kurše), įėjęs ir į literatūrinę kalbą. Iš to paties lie. *žeberklas* latvių aukštaičių šnektose (kur $\varphi > a'$ ir $\bar{\varphi} > \bar{a}$) yra atsiradę *žabārklis* (*žabarkl(i)s*) ME IV 783 (plg. ir J. Kurmino 1858 m. žodyno *Žabarklys* 126), *žabērklis* ME IV 783. Be to, dėl mažiau reguliarių fonetinių bei morfologinių pakitimų dar yra susidarę rečiau pasitaikantys ar tik iš senesnių raštų žinomi variantai *žabeklis* ME IV 783 (irgi su auk. $a < \varphi$)⁴, *žebeklis* ME IV 799, EH II 818 (Kurše, taip pat iš Gulbenės aukštaičiuose), *žebēklis* ME IV 800 (iš Dzirciemo Kurše), *žeberkste* ME IV 799 (iš J. Langės 1773 m. žodyno [iš kur ir G. F. Stenderio 1789 m. žodyno *schebberkste* I 558, II 243] ir A. Bylenšteino raštų), *žeperklis, žeperkste* ME IV 804 (abu tiksliai iš J. Langės žodyno [iš kur paimtas G. F. Stenderio *schepperklis* II 244]). Variantai su *žu-*, kilę iš lie. *žuberklas*, yra žinomi tiksliai iš Latvijos pietvakarių nedidelio kampo prie Liepojos: *žubeklis, žubėklis* ME IV 827, EH II 821, ir iš raštų: *žuberklis* ME II 827. Be to, su tuo pačiu *žu-* iš raštų dar yra nurodomi *žube, žubīte* ME IV 827 ir *žubeds* EH II 821.

Variantų su *že-* (ir *ža-*) didesnis išplitimas latvių kalbos teritorijoje dar neleidžia sakyti, kad jie turėtų būti anksčiau paskolinti, negu variantai su *žu-*. Tai, kad variantai su *žu-* yra išlikę tame Latvijos kampelyje, kuris bene labiausiai nutolęs nuo lie. *žuberklas* (ir kitų variantų su *ž(i)u-*) dabartinio ploto (rytiečių puntininkų), verčia manyti juos esant paskolintus jau gana seniai. Skolinama galėjo būti arba iš rytų (tada reikėtų manyti, kad senasis skolinys su *žu-*, anksčiau vartotas žymiai plačiau bei toliau į rytus, vėliau kitur buvo išstumtas naujo skolinio su *že-*), arba — lyg ir labiau patikima — iš pietų, iš gretimų žemaičių šnektų (tad irgi seniai, dar prieš

⁴ E. Frenkelis (Lit. etym. Wb. (II) 1283) šio la. *žabeklis* neskiria nuo la. *žabeklis* „toks apynasris (ežiukas), kad jauniklis gyvulys negalėtų žįsti“ ir sieja (žinoma, kaip lituanizmą) su lie. *žabōklis, žābas* ir kt.

isigalint pavadinimui *perstekė*, Žemaičiuose visiškai išstūmusiam senąjį pavadinimą, kurio čia būta, matyt, su *žu-*). Senesnieji latvių kalbos žodynai paprastai pateikia tiktai plačiau žinomus variantus su *že-*, tačiau įsidėmėtina, kad J. Langijaus 1685 m. žodyno rankraštyje – seniausiame leksikografiniame to žodžio šaltinyje – greta duodamas ir pavadinimas su *žu-*, būtent: *Schubbeds (Schebberklis) ein Stecheisen* 175a = Blesės leid. 312). Vadinasi, latvių kalbos faktai nė kiek neprieštarauja ankstesnei išvadai, kad nagrinėjamojo lietuvių kalbos žeberklo pavadinimo pačiu senuoju variantu laikytinas *žuberklas*.

Jeigu variantas *žuberklas* yra pats senasis, tai natūralu jį kartu laikyti pirmine, mažiausiai pakitusia lytimi, iš kurios (tiesiogiai ar tarpiskai) dėl įvairių fonetinių kitimų yra susidarę visi kiti variantai. Fonetiškai susieti atskirus variantus kaip tik ir yra labiausiai įmanoma tada, kai pradine lytimi laikomas *žuberklas*, o ne kuris nors kitas variantas. Rytų aukštaičiuose pažįstami *žiuberklas* ir *žiberklas* šalia ten pat išlikusio *žuberklas* nesunkiai galėjo atsirasti dėl pradžios priebalsio palatalizacijos ir su ja susijusio *u* supriešakėjimo ($u > i$), ypač dažnai pasitaikančio rytiečių šnektose, plg. *žipsnis* Alizavà, Šašuolėliai, Ukmergė, *žipsnys* Debeikiai, Kamajaĩ, Obėliai, *žipsnėlis* Pasvalys, Rōkiškis šalia kitų tarmių ir literatūrinės kalbos *žiupsnis* (*žiupsnys*, *žiūpsnis*); *pasizirėt* (ir kitos formos)⁵ vietoj *pasiziūrėti*. Šią fonetinę tendenciją ryškiai parodo ir kai kurie slavizmai, plg. *žipōnas* „švarkas, puspaltis“ Adūtiškis, Alizavà, Ariōgala, Biržai, Ceikiniai, Debeikiai, Dotnuvà, Girdžiaĩ, Griškabūdis, Gudėliai, Kamajaĩ, Kapsūkas, Kūpiškis, Kurkliai, Liudvināvas, Naujamiestis, Nemākščiai, Obėliai, Panemunėlis, Panevėžys, Pasvalys, Pašušvys, Pilviškiai, Punià, Pūšalotas, Rātnyčia, Raudōndvaris, Rōkiškis, Rūdiškės, Sasnavà, Skāpiškis, Subācius, Šimōnys, Užpāliai, Vabalniņkas, Vaškaĩ, Vilkaviškis šalia daug siauriau pažįstamų *žiupōnas* Daugėliškis, Liņkmenys, Rimšė, Utenà (plg. ir SD³ 555 *žiuponas*), *župōnas* (depalatalizacijos zonoje:) Lazdijai, Lėipalingis, Seirijai, Šveĩtežeris (< br. *жупан* ar le. *župan*); *čiprynà* „galvos plaukai“ LKŽ II 80 (ryt. auk.) šalia *čiuprynà* LKŽ II 114 (< le. *czupryna* ar br. *чупрына*)⁶; *sidaras* „senis (liaudies žaidimų vyresnysis vaidintojas apie Biržus)“ (< r. *сідарь*)⁷. Panašus svyravimas tarp (*i*)*u* ir *i*, be to, dažnokai pasitaiko onomatopėjinės kilmės žodžiuose, plg. *čiul-*

⁵ A. Baranowski – F. Specht, *Litauische Mundarten*, II, Leipzig, 1922, 144; daugiau F. Špechto pastabų dėl šio reiškinio lietuvių kalbos tarmėse žr. ten pat 16, 80, 350. Toliau plg. K. Būga, RR II 25 t.; E. Fraenkel, – *Balticoslavica* II (1936) 32t.; K. Morkūnas, – LKK III (1960) 37.

⁶ Maždaug tos pat reikšmės *čiuprà* veikiausiai yra ne retrogradinis darinys iš *čiuprynà*, kaip kad teigiama E. Frenkelio žodyne (I 76), o savarankiškas (paralelinis) skolinys, atsiradęs iš le. (XVII a.) *czupra* (plg. dab. le. trm. *czuper*).

⁷ E. Fraenkel, *Lit. etym. Wb.* (II) 781.

bėti || trm. *čilbėti, čiul̃pti* || trm. *čil̃pti, čiupinėti* || trm. *čipinėti, šiur(v)ėnti* || trm. *širvėnti (širúoti)*⁸.

Vėliau plačiausiai įsigalėjęs *žeberklas* (su *e* po *ž*) yra atsiradęs (iš *žiberklas* ar **(i)uberklas*) dėl distancinės regresyvosios balsių asimiliacijos, plg. *gérvelka* Eřž-vilkas (LKŽ III 272) < *gárvelka*; *māčarkė* Kvėdarna < *mēdšarkė*⁹; *ungurỹs* < **angurys* (plg. pr. *angur(g)is*, lie. *angis*); *žibikė* „arkliui užmaunamas avių maišelis, abrakinė“ Antālieptė, Jūžintaĩ, Kamajaĩ, Obėliai < *žebikė* Sālos; *žibinkštis* (*žibynkštis* SD¹ 70; *žibiņkštė* Dūsetos, Kałtanėnai, Kamajaĩ, Liņkmenys, Svėdasaĩ) < *žebenkštis* (ryt. *žebinkštis*)¹⁰. Retieji variantai veikiausiai aiškintini taip: *žibirklas* yra atsiradęs (dėl distancinės progresyvosios balsių asimiliacijos) iš *žiberklas*; pagal naująjį *žibirklas* (dėl jo savotiškos kontaminacijos su senaisiais variantais) toliau yra susidarę raštų *žebirklas* (vietoj *žeberklas*) ir *žubirklas* (vietoj *žuberklas*); Ūpninkuose pažįstamas *žeburklas* – balsių metatezės padarinys (vadinasi, kartu ir papildomas argumentas išvadai, jog lytis *žuberklas* seniau vartota žymiai didesniame plote); *žuverkla(s)* galėtų būti atsiradęs iš *žuberkla(s)* fonetiškai (plg. *vėbras* < *bėbras*, žem. *votāgas, votėgas* < *botāgas*; *gavartai* || *gabartai* „grotos, grotinė

⁸ Yra žinoma ir tokių (*i*)*u* ir *i* kaitaliojimosi atvejų, kur pirminiu, atvirkščiai, laikytinas balsis *i*, pvz.: *sirpinti* || *siurpinti* Šiauliai; *šipulỹs* (*šipti*) || *šupulỹs* Debeikiai, Dūsetos, *šiupulỹs* Girdžiaĩ, Tryškiai (*šiũpti* Kriūkai, Krúonis, Skriaũdziai); *žiburỹs* (*žibinti*) || *žiuburỹs* (žem.:) Kvėdarna, Mósėdis, Plāteliai, Sedà, Šilālė, Švėkšna, Vařniai, Veiviržėnai, Viekšniaĩ, Židikai, Žygáiciai; Girdžiaĩ (*žiũbinti* Sedà, Židikai; Girdžiaĩ); *žizė* „kas greit užpyksta, pikčiurna, karštuolis“ Subāčius, *žizė* Smiļgiai || *žiūžė* Dūsetos, Mielagėnai, Pociũnėliai, *žiuzė* Alksnėnai, Kapsukas [šie pirmiausia sietini su *už-žižti* (-*žinža*, -*žižo*) „staiga (smarkiai) užpykti“ Subāčius, *žiezti* „pykti, niršti, urzgėti, šnairuoti“ Sālakas, Šėta; tos pačios onomatopėjinės šaknies tikriausiai yra ir *žizė* „(ppr. vaikų kalboje) ugnis (ar ir šiaip karštas daiktas, kurio negalima liesti)“ Subāčius (ir kitur) || *žiūžė* Dūsetos, *žiuzė* Birštonas, Geistaraĩ (reikšmių „pikčiurna, karštuolis“ ir „ugnis“ skirtumas ne toks jau didelis – čia nesunku įžiūrėti bendrąją, jungiamąją reikšmę „kas karštas, ko negalima liesti“); pritarti E. Frenkeliui, lie. (trm.) *žizė* || *žiūžė* „ugnis“ kildinusiame iš baltarusių kalbos (Lit. etym. Wb. (II) 1316), labiausiai trukdo *žiezti* (-*ia*, -*ė*) „garsiai degti (iš vidaus)“ Subāčius]. Dar kitais atvejais paralelinių lyčių susidarymas lieka ne visai aiškus, pvz.: *sidābras* || *sudābras, sidōklis* „gipsinė pustyklė“ || *sudōklis*.

⁹ Pirmuoju sandu eina *mėdė* (*mėdžias*) „miškas“, plg. to paukščio vokiškus pavadinimus *Waldelster, Buschelster, Strauchelster* ir pan. Dėl fonetinio nepastovumo (plg. ir *mėčerškė, mečerka*, atsiradusius dėl progresyvosios asimiliacijos) dar būtų galima įtarti tą žodį esant onomatopėjinės kilmės, tačiau atrodo, kad suartėjimas su onomatopėjiniais žodžiais čia yra antrinis dalykas (atsiradęs dėl *dš* > *č* ir su tuo susijusios deetimologizacijos). Kad pavadinimą tikrai imta suvokti kaip paukščio balso mėgdžiojimą, rodo tolimesni perdirbiniai *mečečerškė* bei *meteterškė*. V. Macheko aiškinimas, kad pirmasis sandas esąs iš lie. *mėsti* (žr. Вопросы теории и истории языка, Ленинград, 1963, 208 tt.), sunkiai patikimas.

¹⁰ Daugiau šios asimiliacijos rūšies pavyzdžių (*nabāgas* < *nebāgas, nabāstikas* < *nebāstikas, peršėlis* < *paršėlis, puodekelỹs* < *puodakelỹs* ir kt.) yra pateikęs P. Skardžius, žr. APh VII (1938) 40tt. (ypač 42).

užtvara“; gal čia bent kiek svarbos turi ir tokių paralelinių darinių buvimas, kaip *ankstývas* || *ankstýbas*, *senóvė* || *senóbė*, *virvintas* || *virbintas*, *žióvauti* || *žióbauti*¹¹), tačiau labai galimas daiktas, kad jis darybiškai remiasi jau kitos šaknies žodžiu (gal teisingiau – yra perdirbtas pagal kitą žodį).

Iš to, kas jau pasakyta, matyti, kad, norint nustatyti nagrinėjamojo pavadinimo etimologiją, belieka išsiaiškinti pirminės lyties *žuberklas* kilmę. O tai padaryti ne taip jau sunku. Čia į talką pirmiausia ateina jau minėtas latvių kalbos (senųjų raštų) lituanizmas *žubeds*, rodantis, jog lietuviai (veikiausiai vakariniai) seniau šalia *žuberklas* bus turėję dar kitą pavadinimą – **žubedas* (ar **žubedis*). Pastarojo antroji dalis neabejotinai remiasi veiksmažodžiu *bèsti* (*bėdė*). Gali būti, kad su sinoniminiu veiksmažodžiu *vérsti* yra susijęs lie. *žuverkla(s)*. Iš to galima spręsti, kad ir lie. *žuberklas* yra sudurtinis žodis, turintis tą patį pirmąjį sandą *žu-*, ir kad jo antroju sandu einantis priesagos *-klas* nomen instrumenti turėtų remtis maždaug tokios pat „besti, smeigti, durti“ reikšmės veiksmažodžiu, tiktai jau kitos šaknies (*ber-*). Čia *žu-*, be abejo, yra ne kas kita, kaip lie. *žuvis*. Vadinasi, lie. *žuberklas* (kartu ir *žeberklas* bei kitų variantų) etimologinė reikšmė, panašiai, kaip ir vok. *Fischstecher*, *Fischstachel* „t.p.“, yra „žuvų dureklis, žuvų smaigas“. Panašios struktūros sudurtinių daiktavardžių, kurių antruoju sandu eina priesaginis įrankio pavadinimas, o pirmuoju nurodomas tuo įrankiu atliekamo veiksmo objektas, lietuvių kalboje yra ir daugiau, plg. *pelėgautai*, *rātalankstas* (jei ne iš *lankstýti*), *sūrslėgtis* (šalia sinon. *slėgtai*), *žiurkėkautai*.

Dėl *žu-* sudurtiniuose žodžiuose jau buvo rašyta kitur, aiškinant lie. (sen.) *žugara* „garnys“¹². Čia tik galima dar kartą priminti, kad šalia lie. *žuvis* pasitaiko tarminės lytys *žiuvis* Jōniškis, Skaisgirys (plg. ir trm. *júodbriuvas,-a*, *júodbriuvis,-ė*, *liežiūvis*), *živis* (*živė*, *zivis*) Zietela (kartu, atrodo, minėtinas ir Kaišiadorių apylinkių upelio vardas *Živintà* UEV 206 šalia up. *Žuvintė*, *Žuvintà* ir ež. *Žūvintas* UEV 207; dar plg. trm. *brivai*, *lieživis*) – su tuo gal susijęs variantų *žiuberklas* ir *žiberklas* susidarymas (be to, kaip žinia, latvių kalbos tarmėse *u* virtimo į *i* atvejų pasitaiko ne tik prieš *v*, bet ir prieš *b*, plg. la. *dibęns* || *dubęns*). Prie sudurtinių žodžių su *žu-* papildomai tikėtų priskirti lie. (sen.) *žugertas* „žvejų kartis, smaigas (žuvims baidyti ar laivei stumti)“: *Fischer-Stange. Žugertas, ô. M. C I 663*; *Fisch... Stange Žugertas B 475*; *Žugertas, to, m. eine Fischerstange MŽ I 349*; *Z'ugertas, o, m eine Fischerstange N 550*; [*žugertas,-o Subst. masc. eine Fischerstange. Mielcke. Bei*

¹¹ Plačiau dėl *v* ir *b* kaitaliojimosi žr. J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, I, Warszawa, 1958, 326.

¹² Žr. Baltistica II (1966) 185–187.

den Haffischern bekannt.] K 527. Pavadinimui *žuberklas* jis visai artimas tiek savo reikšme, tiek ir darybos struktūra¹³.

Antrajame sande išlikusią veiksmažodžio šaknį *ber-* (spėjama reikšme „besti, smeigti, durti“) lengva susieti su lo. *ferio-, -ire* „mušti, smogti, kirsti, skelti, durti; nukauti, paskersti“, s. isl. *berja* „mušti, smogti“, s.v.a. *berjan*, v.v.a. *bern* „mušti, daužyti“ alb. *bie* (dg. II asm. *birni*) „mušu“; čia priskiriami ir labiau nutolusios reikšmės lie. *bárti* (*bāra* ir *bāria*), la. *bārt* „t.p.“, s. sl. *borja, brati* „kovoti“, r. *бopі́ць, бopі́мься* „t.p.“, le. (sen. ir trm.) *bróc się* „grumtis, galynėtis, kovoti“, taip pat (jau su determinatyvu *ž*) lie. *biřzi* „daryti brėži su koja dirvoje sėjant, biržyti“, *biřčė* (*biržis, biřzis, biržis*) „vienu ėjimu apsėjamas dirvos ruožas; riba tarp tokių ruožų; tą ribą rodanti šiaudų kuokštelė, gairė“, la. *beřzt* „trinti, šveisti“, *biřzt* „trupėti“, *birze* (*biřze, biřze; birz(i)s*) „biržė; vaga“ ir kt.¹⁴ Senesnės *barti* reikšmės pėdsakų gal galima įžiūrėti tokiuose pasakymuose, kaip *Visai nubarta žemelė* (nuplėšta, neišdirbta) Truskavà (LKŽ I 547). Pateiktai lie. *žuberklas* etimologijai paremti ypač svarbus yra tas iki šiol nepastebėtas faktas, kad antruoju sandu einantis *-berklas* yra išlikęs ir kaip atskiras žodis – tai rytų aukštaičių (užrašytas iš Sālako) *berklai* (gal. *bérklus*) „lieptas (ppr. iš karčių)“ LKŽ I 626, dėl kurio senesnės reikšmės „smaigas, kartis“ vargu ar reikia abejoti¹⁵. Tą pačią šaknį turinčiais žodžiais reikėtų laikyti ir lie. (trm.) *bérglauti, bérgloti* LKŽ I 623, *bérklauti, bérkl(i)oti, bérlauti* LKŽ I 626, kurių reikšmė „mėsinėti, skrosti“ gražiai sutinka su pirmykšte ide. **bher-* reikšme („aštriu įrankiu doroti – piauti...“) ir kartu yra artima *-ber-* reikšmei žodyje *žeberklas* (*žuberklas...*)¹⁶.

¹³ Beje, lie. (sen.) *žugertas* etimologijos iki šiol, rodos, niekas nėra aiškinęs. Šio sudurtinio žodžio su pirmuoju sandu *žu-* (iš *žuvis*) antrąjį sandą veikiausiai sudaro priesagos *-tas* nomen instrumenti iš dabar jau išnykusio veiksmažodžio, kurio giminaičiais laikytini norv. (trm.) *gara* „durti, grūsti, stumti“, *gare* „smaigalys“, le. (su ta pačia priesaga **-to-*, kaip ir *-gertas*, tik kito laipsnio šaknimi) *grot* „ieties, strėlės smaigalys (ašmenys); ietis, strėlė“ ir kt.

¹⁴ Dėl šios šeimos (ide. **bher-* „aštriu įrankiu doroti – piauti, skelti, brėžti, trinti“) žodžių žr. A. Walde-J.B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, I³, Heidelberg, 1938, 481 t.; J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I, Bern, 1959, 133tt. Apie lie. *žuberklas* galimą ryšį su tais žodžiais (ir su lie. *žuvis*) – tiesa, tik klausimo forma ir visai neliesdamas lie. *žeberklas* ir kitų variantų – yra užsiminęs J. Endzelynas, žr. ME IV 827.

¹⁵ Artimą savo daryba (ir iš dalies reikšme) žodį pažįsta ir slavai, plg. le. (trm.) *brodlo* „kartys, lentos viršum grendymo šiaudams krauti“ (sl. **bor-dlo*, vedinys iš **bor-ti*).

¹⁶ Kiek painiau yra paaiškinti nurodytų veiksmažodžių tarpusavio skirtumus (primenančius, pvz., skirtumus tarp *dérglioti, déřklioti, derklóti, deřlioti*). Gal tinkamiausias būtų toks aiškinimas. Šalia paprastojo **ber(ti)* (reikšme „skrosti, smeigti“ ar pan.) būta veiksmažodžių ne tik su determinatyvu *ž* (< *ĝ*), plg. la. *beřzt*, lie. *biřzi*, bet ir su *g* (**berg-*), plg. la. (trm.) *birga* „dirvoje išbrėžta linija biržijant; dirvos ruožas nuo vienos nubiržytos linijos iki kitos“ EH I 220 šalia *birze* (*birza*). Iš veiksmažodžių **ber(ti)* ir **berg(ti)* buvo pasidaryta su priesagomis *-klas, -las* daiktavardžių (veikiausiai įrankių pavadinimų), kurių skirtumai ir nulėmė iš jų su priesagomis *-auti, -(i)oti* išvestų naujų veiksmažodžių įvairavimą (dėl tokių vedinių darybos struktūros plg. *meřkeriotti : meřkerė, sámsčiauti* „žuvis gaudyti samsčiu“ : *sámstis*).

LIT. *žebérklas* „FISCHEISEN“ UND SEINE VARIANTEN

Zusammenfassung

Neben lit. *žebérklas* „Fischeisen, Hecht-, Aalstecher, Harpune“, das sich in der litauischen Schriftsprache durchgesetzt hat, liegen in den Dialekten (teilweise auch in den älteren Schriftdenkmälern) manche andere Varianten derselben Bezeichnung vor : *žebeřklas*, *žėberklas*, *žebérklai*, *žeberklaį*, *žeberkla*, *žebérklė*; *žebirklas*; *žebuřklas*; *žibérklas*, *žibérklai*, *žibérkla*, *žibérklės*; *žibirklas*, *žibirklai*; *žubérklas*; *žubirklas*; *žiubérklas*, *žiubérkulas*. Die Wortgeographie und altlitauische Schriftdenkmäler weisen auf, daß die älteste, ursprüngliche Variante *žubérklas* ist. Das ist ein zusammengesetztes Wort, dessen die erste Komponente lit. *žuvis* „Fisch“, die zweite das Nomen instrumenti mit dem Suffix *-klas* ist; vgl. lit. dial. *berklaį* (Akk. *bérklus*) „Steg, kleine Brücke (gewöhnlich aus Stangen)“. Dasselbe *žu-* hat der Lithuanismus des Altlettischen *žubeds* „Fischeisen“ (mit der zweiten Komponente aus lit. *bėsti* „stechen, (hinein)stecken“) und alit. *žugertas* „Fischerstange“ (die zweite Komponente ist verwandt mit poln. *grot* „Pfeil(spitze), Speer(spitze), Wurfspieß“, norw. dial. *gara* „stechen, stoßen“ usw.). Die zweite Komponente des Wortes *žubérklas* (*žebérklas*...) hat dieselbe Wurzel wie lat. *ferire* „stechen, stoßen“, aisl. *berja* „schlagen, stoßen“ usw.; hierher gehören auch lit. dial. *bėrlauti*, *bėrklauti*, *bėrkl(i)oti*, *bėrglauti*, *bėrgloti*“, „(ein geschlachtetes Tier) ausweiden, zerlegen, metzeln“. Die zweite Komponente des lit. dial. *žuverklas*, *žuvėrkla* „Fischeisen“ ist wohl mit lit. *vėrti* „(durch)stechen“ verbunden.